

Drak Sokrates skarntyde?

af Bent Christensen og Chr. Gorm Tortzen

Under konflikten i sommeren 2015 om EU-lån til Grækenland udgav en græsk organisation i kampens hede en ikke særlig smigrende plakat af Angela Merkel i naziuniform med undertitlen Η Ελλάδα πίνει το κώνειο *Grækenland drikker skarntyden*. Referencen til Sokrates' død er vanskelig at tage fejl af, og den er på sin vis et produkt af den moderne verdens opfattelse af processen i 399 f.Kr. og dens fatale konsekvenser for retspraksis og filosofi.

Skarntyde, κώνειον, er en dødelig gift, hvis virkning er velkendt i antikken og i nutiden. Det er derfor lidt overraskende at konstatere, at skarntyde, som alle elever i den lærde skole i Europa har fået banket ind de sidste 200 år, hverken fremgår af hovedkilden til Sokrates' død, Platons dialog *Phaidon*, eller af de andre samtidige kilder til begivenhederne. Fritz har spillet en helt uvurderlig rolle i færdiggørelsen af *Platons Samlede Værker i ny oversættelse* (2009-2015), og vi regner derfor med, at det kan have hans og måske også andres interesse at overveje følgende betragtninger nøjere.

Der er mange kilder til Sokrates' død, men de fleste er sene og åbenlyst afhængige af deres skriftlige forgængere. Vi vil derfor koncentrere os om de samtidige. Først Platons version af historien: Vi er i fængslet, og en kreds af Sokrates' venner er samlet om det uundgåelige. Simmias har bedt om noget, der senere udvikler sig til et bevis for sjælens udødelighed:

Sokrates: Det skal jeg nok prøve på, men lad mig først lige finde ud af, hvad det er vores ven Kriton har prøvet på at sige så længe.

Kriton: Simpelthen, at den mand der skal sørge for, at du får giften,¹ i lang tid har forsøgt at sige til dig, at du må være klar over, at du bør diskutere mindst muligt. Han påstår, at jo mere folk diskuterer, jo mere ophedede bliver de, og dét skal man undgå i forbindelse med giften; ellers bliver man nødt til at give giften to eller tre gange til dem, der diskuterer.

Sokrates: Blæs på ham! Han skal blot forberede sig på, at han må give mig gift to eller om nødvendigt tre gange.

Kriton: Det vidste jeg jo godt, du ville sige, men han har allerede henvendt sig til mig flere gange.²

Mange sider senere, da diskussionen har nået en slutning, vender den barske virkelighed tilbage:

Sokrates så op på ham og sagde: 'I lige måde – jeg skal nok gøre, hvad du siger,' og idet han vendte sig mod os, sagde han: 'Han er virkelig et ordentligt menneske. Han er kommet til mig hele tiden og har talt med mig indimellem, en virkelig god mand. Hvor er det smukt af ham at græde nu. Men Kriton, lad os adlyde ham. Få en til at hente giften, hvis den er færdig. Ellers sørg for, at den bliver klar.'

Kriton: Jeg tror, at solen stadigvæk er over bjergene og endnu ikke er gået ned. Jeg ved også, at andre har drukket giften længe efter, de har fået besked på at gøre det, fordi de har spist og drukket en hel del, ja, nogle har endog været sammen med deres elskere. Der er ingen grund til, at du skal skynde dig, der er tid nok tilbage.

-
1. Platon skriver altid *φάρμακον* i *Phaidon*. Dette ord optræder mindst 53 gange i Platons værker. I *TLG* er der 609 forekomster af *κωνειο**.
  2. *Phaidon* 63d-e. Oversat af Jørgen Mejer og Johnny Christensen.

Sokrates: Det er rigtigt nok, at de folk opfører sig på den måde, for de tror, at det er det bedste for dem. Men det er lige så rigtigt, at jeg ikke gør det. Jeg tror nemlig ikke, at det er bedre for mig at drikke giften lidt senere, tværtimod bliver jeg til grin for mig selv, når jeg hænger ved livet og gør hvad som helst for at leve længere. Nej, ret dig nu efter mig, og lad det være nok.

Kriton lyttede til Sokrates og nikkede til den slave, der stod i nærheden. Slaven gik ud og var længe væk, indtil han kom tilbage med den mand, der skulle udlevere giften. Han bar et bæger med den færdige gift. Da Sokrates så ham, sagde han: 'Det er dig der har forstand på det her, min gode mand, sig mig derfor, hvad jeg skal gøre.'

'Når du har drukket giften, skal du bare gå rundt,' sagde manden, 'indtil du føler, du bliver tung i benene, så skal du lægge dig ned. Derefter vil det gå helt af sig selv.' Samtidigt rakte han Sokrates bæget. Han tog det og sagde helt roligt til manden, uden at skælve eller skifte ansigtsudtryk, med sit sædvanlige intense blik: 'Hvad siger du til, at jeg laver et drikoffer af giften her? Kan jeg det?' 'Vi forbereder kun så meget, som vi mener man behøver at drikke,' svarede han.

'Det forstår jeg, men jeg kan vel godt bede til guderne om, at overgangen fra denne verden til den næste må blive vellykket. Det bør jeg, og det er det jeg beder om. Gid det må gå sådan!'

Med disse ord tog han bæget op til munden og tømte det ganske let og ubesværet. De fleste af os havde indtil da næsten været i stand til at holde tårerne tilbage, men da vi så ham blive færdig med at drikke, var vi ikke længere i stand til det. For mit eget vedkommende væltede tårerne ufrivilligt frem; derfor hyllede jeg min kappe om hovedet og græd for mig selv, ikke for Sokrates, men for min egen ulykke, fordi jeg havde mistet så god en ven. Allerede før jeg gjorde det, havde Kriton rejst sig og var gået ud, fordi han ikke var i stand til at

holde gråden tilbage. Apollodoros havde allerede længe grædt uophørligt, men nu brød han ud i en strid strøm af tårer og var så oprevet, at han fik alle de andre tilstedeværende til at bryde sammen, undtagen Sokrates. Han sagde:

‘Kære venner, hvordan er det dog I opfører jer! Det var ikke mindst det der var årsag til, at jeg sendte kvinderne bort, så de ikke kom til at genere os med deres hulken. Jeg har nemlig hørt, at man skal dø i ærbødig andagt. Nej, tag det nu roligt, og tab ikke modet.’

Da vi havde hørt det, skammede vi os og holdt op med at græde. Sokrates gik rundt i værelset, men da han sagde, at hans ben føltes tunge, lagde han sig ned på ryggen, således som manden havde sagt til ham. Han der havde givet ham giften, tog nu fat i ham og undersøgte lidt efter hans fødder og ben; han kneb ham kraftigt i foden og spurgte, om han kunne mærke det.

Sokrates sagde nej, og derefter følte manden op ad hans skinneben og videre op ad benene for at vise os, at Sokrates var ved at blive kold og stiv. Han blev ved at prøve Sokrates og sagde, at når den kom til hjertet, ville Sokrates være død.

Da Sokrates’ underliv var ved at blive koldt, tog han kappen (som han ellers havde haft om hovedet) af og sagde – det var faktisk det sidste han sagde: ‘Kriton, vi skylder Asklepios en hane. Du må ikke glemme at købe en!’

Kriton: Det skal jeg nok. Er der noget andet du vil sige?

Det var hans spørgsmål, men Sokrates svarede ikke mere, og kort tid efter gik der en skælven gennem ham, og da manden tog kappen af hans hoved, stirrede hans øjne tomt ud i luften. Da Kriton så det, lukkede han hans mund og hans øjne.

Sådan døde vores ven, Echekrates. Han var nok den mand, der var den bedste af dem vi lærte at kende, for ikke at sige den klogeste og mest retfærdige.³

---

3. *Phaidon* 117b-118e.

Den opmærksomme læser bemærker, at ordet skarntyde, *κώνειον*, ikke optræder. Derimod står der hele tiden gift, *φάρμακον*, der oven i købet har dobbeltbetydningen gift/medicin, hvilket gør Sokrates' slutreplik dejligt tvetydig. Det fremgår også, at giften ikke er færdiglavet, men skal tilberedes på stedet og derfor formodentlig ikke har så lang holdbarhed. Der er en fagmand til stede, og han vejleder Sokrates – nærmest som en moderne anæstesilæge ville vejlede sin (i øvrigt forbavsede uimponerede og interesserede) patient om bedøvelsesprocessen. Der er andre påfaldende detaljer: Sokrates spørger, om man må foretage et drikoffer af giften, men får forbud. Der er altså nøje afpassede portioner i fagmandens doseringer. Hvis man får for meget varme ved at gå eller føre animerede samtaler, kan giften miste sin virkning, så man må begynde forfra en eller hele to gange. Situationen ligner dem man med gru læser om fra de amerikanske døds gange, hvor folk i første omgang overlever den elektriske stol eller giftsprøjterne.

Men Sokrates' spørgsmål leder desuden tanken hen på et symposion, hvor drikofferet er en fast bestanddel.⁴ Er hele døds scenen modelleret over et symposion? Næppe, men elementerne er der, og Platon vil have os til at tænke tanken. Hvorfor ellers drikofferet?

Varme som modgift i form af bevægelse, vin og andet går igennem de mange senere beretninger (se nedenfor), men da vi ikke ved, hvad dette *φάρμακον* bestod af, er det svært at have en mening om en evt. modgift.

Vi har jo endnu en beretning om Sokrates' død bevaret hos en anden af hans elever, Xenophon, der både i *Forsvarstalen* og *Erindringerne* omtaler sit store forbilledes helt urimelige domfældelse. Intet sted refererer han til døds måden eller Sokrates' holdninger til den, men Xenophon har alle sine oplysninger fra anden hånd, fordi han i disse år befandt sig på den hasarderede ekspedition, som vi kender fra hans *Anabasis*.

Beskrivelsen af Sokrates' død har været standardpensum i århundreder, men i 1973 rettede Christopher Gill en sønderlemmende kritik mod Platons, efter Gills mening, forskønnende og helt forkerte fremstilling af døds faldet og omstændighederne omkring

---

4. Det allerbedste eksempel på en sådan ofring er Xenophons *Symposion* 2.1.

det.⁵ Beskrivelsen stemmer på ingen måde med moderne toksikologisk viden om skarntydegiftens indvirkning på mennesker, som i moderne tid er døde efter frygtelige pinsler efter forgiftningsulykker. Platon taler ganske simpelt ikke sandt. Denne afvisning fandt mange tilhængere, men i en artikel i samme bog om processen mod Sokrates har Enid Bloch med et væld af eksempler fra de sidste par århundreders forgiftningsulykker problematiseret konklusionen.⁶ Argumentationen er meget omfattende, og vi kan ikke gå i detaljer her. Hovedargumentet er dog, at præmissen er gal, for Sokrates blev næppe dræbt med ren skarntydesaft (hvilken skarntydeart der er tale om, *Conium maculatum* L.⁷ eller andre, er et helt andet spørgsmål, men giftig er den under alle omstændigheder!). Desuden er det jo giftspecialisten og ikke Sokrates, der doserer og forklarer,⁸ og af fremstillingen fremgår det vel, at dette er en ganske normal procedure. Enid Blochs konklusion er ganske overbevisende og redder samtidig Platon fra temmelig upassende beskyldninger om historieforfalskning. For at komme videre i forståelsen af, hvordan man i antikken opfattede og anvendte κώνειον, må vi gå til andre fremstillinger af giften og dens anvendelse. Det viser sig, at anvendelsen kan opdeles i tre: henrettelse, selvmord og helbredelse. Inden da må vi se på, hvordan gift med κώνειον bliver fremstillet.

-
5. Christopher Gill: 'The Death of Socrates' *Classical Quarterly* NS 23 (1973) 25-28. Genoptrykt i Thomas C. Brickhouse and Nicholas D. Smith: *The Trial and Execution of Socrates. Sources and Controversies*. Oxford 2002, s. 251-255. Gill lægger stor vægt på en drabelig beskrivelse af virkningerne af en skarntydeforgiftning, som skildres i Nikanders digt *Alexipharmaka* fra 2. årh. f.Kr. (Gow and Scofield: *Nicanter. Poems and Poetical Fragments* [1953] s. 106-107), men dels er der ikke tale om en henrettelse, men om en egentlig forgiftning ved en fejltagelse, dels er digtet temmelig svulstigt og næppe nogen pålidelig førstehåndskilde.
  6. Enid Bloch: 'Hemlock Poisoning and the Death of Socrates' i: *The Trial and Execution of Socrates* s. 255-278.
  7. Senest Suzanne Amigues i index til Theophrasts *Historia Plantarum* (éd. Budé vol V (2006) s. 307).
  8. Se også Mogens Herman Hansens bemærkninger herom i *Hvorfor henrettede athenerne Sokrates?* Klassikerforeningens Kildehæfter 1991, s. 27 (appendix 1).

Fremstilling af giften

I niende bog af *Undersøgelser af Planter*, der bl.a. handler om giftplanter, refererer Theophrast (formentlig med en udsendt student som mellemmand) følgende beretning om en stor peloponnesisk giftmester, som ud fra sammenhængen må have været erhvervsaktiv i midten af 300-tallet f.Kr., altså ikke længe efter Sokrates' død:

Thrasyas fra Mantinea havde, som han sagde, fundet en gift, som giver en let og smertefri død. Han brugte saften af skarntyde, valmue og andre lignende planter, hvorved en dosis fik en meget praktisk størrelse og kun vejede ca. en drachme (4-5 gram). Der er absolut ingen kur imod den, og den kan holde i ubegrænset tid uden at forandre sig det mindste. Han indsamlede ikke skarntyden hvor som helst, men i Lousa eller et andet køligt og skyggefuldt sted. På samme måde med de andre ingredienser. Han blandede også mange andre gifte af mange planter. Hans elev Alexias var ikke mindre kvalificeret og ferm end sin lærer. Han var nemlig desuden kyndig i medicin i almindelighed.

Disse ting har man tilsyneladende fået meget bedre klarhed over nu til dags end førhen. Flere ting viser tydeligt, at forskellen består i, hvordan man bruger hver enkelt gift. Folk på Keos brugte ikke skarntyde sådan førhen, de rev den, og det samme gjorde andre. Nu til dags ville ingen rive den; de skræller den derimod og fjerner skrællen; det er nemlig den, der skaber problemet, fordi den er vanskelig at optage. Herefter støder de den i en morter og efter at have siet det fint, strør de det ud i vand og drikker det, og deres bortgang bliver hurtig og let.⁹

---

9. HP 9.16.8-9 – med Amigues' tekst. Se nedenfor. Theophrast henviser til *κώνειον* adskillige gange i HP: 1.5.3, 6.2.9, 7.6.4, 9.8.3, 9.15.8, 9.16.9, 9.20.1 (peber hjælper mod *κώνειον*).

Man lægger mærke til, at ikke alle fabriks-hemmeligheder bliver afsløret, men hovedingredienserne er: skarntyde, (opiums)valmue og andre lignende planter (dvs. som har samme sløvende virkning som valmuen), der efter tilberedelsen kan gemmes i praktiske doseringer uden udløbsdato. Vægtangivelsen og udtrykket 'at strø' (ἐπιπάτω) kunne tyde på, at giften har pulverform og først blandes med vand umiddelbart før indtagelsen. Er det det, giftblanderen gør, da han 'forbereder' giften til Sokrates, eller river han roden på god gammeldags vis?

Intet i Theophrasts fremstilling tyder på, at giften er specielt beregnet til henrettelser. Der er snarere tale om privat brug, enten for at skaffe en fjende af vejen eller for at begå selvmord. Nogle af de nedenfor nævnte beskrivelser af giftfremstillingen omtaler plantens frø, der også er dødeligt giftige. Vi vender tilbage til den forkærlighed, som folk på Keos tilsyneladende har for κώνειον.

Henrettelser med gift

Det er indledningsvis værd at mærke, at der ikke er overleveret nogen attisk lov om henrettelse ved gift af nogen art og derfor heller ingen jura om spørgsmålet,¹⁰ mens der findes flere, men ikke mange, samtidige eksempler på henrettelser med skarntyde.

Lysias giver i sin 12. tale et malende billede af de ulykker, som de 30 tyranners regime 404/403 forvoldte ham og hans familie. Særligt slemt gik det ud over hans bror Polemarchos: 'De 30 meddelte den sædvanlige dom, at drikke κώνειον, uden at sige, hvorfor han skulle dø.'¹¹

I 18. tale, hvis begivenheder også udspiller sig i de ulykkelige måneder i 404/403, siger Lysias: '... der var folk, som døde for jeres frihed, fordi de blev tvunget til at drikke κώνειον...'¹²

---

10. Kilden er en mundtlig meddelelse fra Mogens Herman Hansen.

11. Lysias 12.17.

12. Lysias 18.24-25.

Andokides skriver i *Talen om freden*, holdt i 391: 'Alligevel hører jeg folk sige, at ved den endelige fred med spartanerne blev de 30 indsat, og mange athenere døde efter at have drukket κώνειον, mens andre slap væk på flugt.'¹³

Xenophon fortæller i *Grækenlands historie* om de indre stridigheder blandt de 30, som førte til, at 'duen' Theramenes blev anklaget af 'høgen' Kritias ved en skinproces i de 30's midte, mens forsamlingen var taget som gidsel af en bande bevæbnede unge:

Så førte de manden væk hen over torvet, men han højt og lydeligt gjorde klart, hvad han blev udsat for. Man refererer også en udtalelse fra ham: Da Satyros sagde til ham, at han ville fortryde, hvis han ikke tav stille, sagde han: 'Så kommer jeg ikke til at fortryde noget, hvis jeg tier?'

Da han blev tvunget til at dø, drak han κώνειον, og folk siger, at han smed sjatten på jorden som ved et drikkegilde og sagde: 'Skål for den skønne Kritias!'

Jeg er udmærket klar over, at den slags bemærkninger ikke er værd at nævne, men jeg synes, det tjener til mandens ære, at han i dødens time hverken mister sin åndsnærværelse eller sin sans for humor.'¹⁴

Det kan naturligvis være et tilfælde, men giftdrab er meget dårligt repræsenteret i attisk retspraksis, og det er som om selve ordet κώνειον særligt klæber til de mange drab, som de tredive gennemførte på de ni måneder, de sad ved magten. Det beviser naturligvis ikke, at der ikke var κώνειον i Sokrates' φάρμακον, men fremhævelsen af ordet i forbindelse med tyrannerne kunne få en til at overveje, om der *ikke* var opium i tyrannernes gift, og at døds måden derfor var helt anderledes grusom end den, vi læser hos Platon. Men det må naturligvis forblive et gæt. Det kan også være et tilfælde, at Theramenes bruger en symposiummetafor i sin afskedssalut, men som vi skal se, dukker temaet op igen.

---

13. *Andokides* 3.10.

14. *Xenophon Hell.* 2.3.56.

Nogle senere henrettelser med κώνειον findes omtalt i meget senere kilder,¹⁵ men de behøver ikke optage os her. I kejsertidens græsksprogede litteratur er der mange henvisninger til Sokrates' død ved κώνειον, og her er ordet blevet ensbetydende med den uretfærdige rettergang – ganske som på den græske plakat.

Selvmord

Platons Lysis

Som nævnt bruger Platon ordet 'gift' i omtalen af Sokrates' død, og κώνειον optræder kun én gang i hele Corpus Platonicum: I dialogen *Lysis* diskuterer Sokrates med teenageren Lysis, hvordan forholdet er mellem forældre og børn, og han siger:

Når nogen sætter stor pris på noget, som når en far for eksempel nogle gange værdsætter sin søn mere end alt andet, vil sådan en mand, fordi han sætter så stor pris på sønnen, ikke også sætte pris på noget andet? – Som hvis han for eksempel opdagede, at sønnen havde drukket skarntydesaft, ville han så sætte pris på vin, hvis han troede, at det kunne redde ham? 'Ja da,' sagde han [Lysis].¹⁶

I situationen er det klart, at den hypotetiske søn ikke er en dødsdømt voksen men en teenager ligesom Lysis selv. Det tænkte eksempel vedrører altså enten et ulykkestilfælde eller et selvmord. Med tanke på dialogens kredsen om venskab og kærlighed kunne man godt gætte på ulykkelig kærlighed som motivet til at drikke κώνειον for at gøre en ende på kærestesorgeren. Det er påfaldende, at Penner og Rowe i deres kommentar til stedet¹⁷ bruger

---

15. Phokions henrettelse i 318: Plutarch *Phokion* 36.2, Diodor 18.67. Theodoros blev iflg. Amphikrates dømt til at drikke κώνειον: Diogenes Laertios 2.101. Både Diogenes (2.35, 2.45, 2.46, 3.24, hvor selveste Platon bliver truet med κώνειον), og Diodor fra Sicilien (14.37) beretter om Sokrates' død ved κώνειον. Iflg. Suda s.v. Prodikos skal Sokrates' yndlingssofist være 'død i Athen, efter at have drukket κώνειον, fordi han fordærvede de unge.'

16. Platon: *Lysis* 219c, oversat af Rasmus Sevelsted og Chr. Gorm Tortzen.

17. T. Penner & C. Rowe: *Plato's Lysis*. Cambridge 2009, ad loc.

plads på at diskutere, hvor meget vin og dennes blandingsforhold faderen skal bruge til sønnens modgift, men ikke med et ord nævner κώνειον, som dog burde have fået nogle Platonlæsere til at studse – hvis det altså var det ord, de kendte og brugte for giften. I øvrigt er dette sted det første, som antyder, at vinen med sin ‘varme’ kan virke som modgift på ‘kulden’ i κώνειον. Dette skal senere blive almen viden.

Aristophanes’ Frøerne

I Aristophanes’ komedie *Frøerne* (405 f.Kr.) diskuterer Dionysos og Herakles, hvordan de skal komme ned i Underverdenen for at få fat på de gode gamle tragediedigtere og få dem halet med op. De diskuterer flere muligheder – og man skal her huske, at Nedgangen til Underverdenen er en yndet litterær genre, som er beskrevet i *Odysseen* (11. sang) og i flere myter, bl.a. Herakles’ og Theseus’ nedgang.

Første løsning: en stol og et reb, altså hængning. Det afvises af Dionysos.

Anden løsning:

Herakles: Men så er der den der sti, den korte, den er meget brugt – den med morteren.

Dionysos: Mener du κώνειον?

Herakles: Lige præcis!

Dionysos: Jamen, den er kold og stormfuld!

Teksten taler om en i tiden meget brugt form aflivning. Dionysos forstår straks ved ordet mortar (*θρεία*), at der må være tale om κώνειον. Hvis Theophrasts beskrivelse ovenfor står til troende, må den nymodens tilberedning altså være nået til Athen mindst seks år før Sokrates’ henrettelse. Udtrykket ‘en meget brugt sti’ kan tolkes i to retninger: en velkendt henrettelsesform eller en velkendt selvmordsform. Konteksten tyder på det sidste. Adjektivet ‘stormfuld’ er vel ikke det, der umiddelbart falder en ind i forbindelse med Sokrates’ død, men nok med skarntyde i ren form.

Ældrebyrden på Keos

Som ovenfor nævnt, er brugen af κώνειον i teksterne særligt knyttet til øen Keos, der ligger sydøst for Attika. Ælian (omkr. 200 e.Kr.) har blandt sine mange hundrede mere eller mindre troværdige anekdoter i *Blandede Undersøgelser* følgende oplysning om ældrebyrdens afvikling på den fattige ø:

Der er en lov på Keos om, at folk der er blevet meget gamle, inviterer hinanden nærmest som til et gilde eller en festofring, og når de så er samlet og har taget krans på, drikker de κώνειον. Det gør de, når de har gjort op med sig selv, at de ikke længere duer til at være deres fædreland til gavn, og deres dømmekraft med tiden er blevet svækket.

Den samme lov omtales af Strabon (1. årh. f.Kr.) i hans gennemgang af øen og dens særegenheder:

Det ser ud til, at der var en lov på Keos, som også Menander citerer:

Det er en smuk lov, de har på Keos, Phantias:

Den som ikke er i stand til at leve godt, skal ikke leve dårligt.¹⁸

---

18. Citatet stammer formentlig fra komedien *Kitharspilleren*, fr. 12 i Sandbachs *Mendandri Reliquiae Selectae*. Oxonii 1976.

Loven påbød tilsyneladende folk, der var blevet over 60, at tage skarntyde (*κωνειάζεσθαι*¹⁹), for at føden skulle slå til for de andre. Og da de blev belejret af athenerne, siger man, at de stemte om, at de ældste af dem skulle dø, idet de fastsatte en fast aldersgrænse – men athenerne ophævede belejringen.

En af øens berømte sønner var Theophrasts elev, lægen Erasistratos (4. og 3. årh. f.Kr), om hvem Stobæus fortæller følgende historie:

Da Erasistratos fra Keos var blevet gammel og havde fået et svært helbredeligt sår på foden, sagde han: 'Hvor er det godt, at jeg kan huske mit fædreland!' hvorefter han drak *κώνειον* og døde.²⁰

Man kan indvende, at kilderne til selvmordene på Keos er sene og upålidelige – bortset fra Menander, der levede i 4. årh. f. og skrev en komedie om kvindelige skarntydedrikkere – men det er påfaldende, at temaerne selvmord under symposielignende omstændigheder og høj alder indgår i fortællingen, ligesom i *Phaidon*. Strabons ord tyder på en lokalhistorisk kilde.

Sværd, skarntyde eller strikke?

Senere, anekdotiske kilder beretter om folk, der får valget mellem at dræbe sig ved sværd, skarntyde eller en strikke. Personerne vælger forskelligt, men eksemplet viser, at forskellen på mord, likvidering og selvmord i praksis er mindre, end vi bryder os om at tænke på.²¹

---

19. Dette ord optræder også i en komedie af Menander *Κωνειάζόμενοι*, *Kvinderne der drak skarntyde*. De sparsomme fragmenter siger desværre intet om handlingen. De 15 eksempler på brugen af verbet, som fremgår af TLG, er alle afhængige af de nævnte to tekststeder.

20. Stobæus 3.7.57. I 4.52a.19 fortæller han en lignende historie om filosofen Karneades, der som gammel drikker skarntyde for at begå selvmord.

21. Diodoros fra Sicilien 19.11, Ælian *VH* 13.36. Et tilsvarende eksempel hos komikeren Polyzelos fr. 3 K.

Skarntyde som lægemiddel

Når alt dette er sagt, er det overraskende at finde ud af, at de allerfleste antikke referencer til *κώνειον* eller *cicuta*, som er det latinske ord for skarntyde, drejer sig om plantens helbredende virkning. Der er seks henvisninger i *Corpus Hippocraticum*, hvoraf vi blot fremhæver én enkelt fra værket *Om den kvindelige natur*. Miksturen er en af flere, der kan anvendes bl.a. mod menstruationssmerter:

Et andet middel: Giv så meget *κώνειον* som kan være mellem tre fingre at drikke i vand.²²

Beskrivelsen tyder igen på et pulver, der tages med fingrene i en krukke og strøes ud over vand.

Plinius d. Ældre er i 25. bog i sin *Historia Naturalis* nået til at behandle de planter, som 'er skabt' til at tjene som lægemidler, en helt aristotelisk definition på hvorfor noget eksisterer. I §151-154 står følgende om skarntyde, som tydeligvis er hentet fra den eksisterende litteratur, hvoraf noget har været oversat og omtalt ovenfor:

[151] Også skarntyde²³ er en gift, forhadet fordi den blev brugt som straffemiddel hos de athenske myndigheder, men den er nyttig i mange sammenhænge, som ikke skal forbigås her. Dens frø er skadelige, men de fleste spiser stænglen rå eller i retter. Stænglen er glat og med knuder, som siv, lidt sortfarvet, ofte bliver den mere end to alen høj, rigt grenet i toppen, bladene mere fine end koriander, stærktduftende, frøet tykkere end anis. med en konkav rod, som ikke kan anvendes til noget.

---

22. Littré vol. 7 sect. 32. lin 103.

23. Den store skarntyde *Conium maculatum*. Beskrivelsen er anderledes hos Dioskur.

Frøet og bladene har en afkølede virkning, og derfor er den også dræbende. Kulden begynder i kroppens ekstremiteter. [152] Før end giften når til de vitale dele af kroppen kan vin med sin varmende natur være modgift. Dog ikke hvis skarntyden indtages blandet i vin. Saften udpresses af bladene og blomsterne, for så er den helt som den skal være. Bedst er det når man presser saften ud af frøet og lader den indtørre i solen til en pastil. Den dræber ved at få blodet til at størkne – hvad der er dens anden virkning – og derfor viser der sig pletter i de døde kroppe. [153] Man bruger den også til at opløse medikamenter i, i stedet for vand.²⁴

Man laver også omslag af den til at køle maven ned. Men den er særlig god til at smøre på øjnene for at standse sommerbetændelser og lindre øjensmerter. Den blandes med øjensalver. Den standser også andre blødninger. Bladene lindrer også enhver hævelse og smerte og betændelser. [154] Anaxilaos²⁵ fortæller, at bryster som fra puberteten er blevet smurt med skarntyde altid bevarer deres faste form. Sikkert er det, at den påsmurt brysterne hos fødende kvinder standser mælkeproduktionen og at den påsmurt testiklerne får kønsdriften til at forsvinde.

Jeg vil ikke anbefale behandlinger, hvor man skal drikke skarntyde.

Den stærkeste skarntyde vokser i Susa²⁶ hos partherne, derefter de lakoniske, kretiske, lilleasiatiske og i selve Grækenland dem fra Megara og dernæst de attiske.²⁷

---

24. Dette er ikke bekræftet af andre forfattere.

25. Pythagoræer fra Larissa, landsforvist af Augustus i 28 f.Kr.

26. Plinius citerer formentlig fra Theophrast (se ovenfor), hvis håndskrifter også læser Susa. Da stedet omtales som koldt, og da giftblanderen der stammer fra Peloponnes, har udgiveren Suzanne Amigues accepteret tekstrettelsen L(o)usa. Hvis dette er den rette læsemåde, er den blevet fordærvet inden Kr.f. Se også Theophrast 1.15.8 og 9.16.8.

27. Plinius' jævnaldrende, den græske læge Dioskurides har 24 henvisninger til brug af skarntyde i behandlingen foruden nogle modgifte til folk, der har drukket det. Der føjes ikke noget nævneværdigt til Plinius' resumé af lægevidenskabens viden om planten.

Man lægger mærke til, at Plinius lige nævner skarntyden som giftig og siger, at den er blevet brugt som straffemiddel hos athenienserne – uden at komme nærmere ind på det. Det havde vel været oplagt at nævne Sokrates som eksempel, men det gør han altså ikke. Er det fordi han ikke tænker på Sokrates' død men på de 30 tyranner? Derimod forklarer han efter beskrivelsen af selve planten dens virkning som gift (kuldevirkning og blodets størkning med døden til følge), men uden at nævne den pinefulde døds måde. Derimod giver han en udførlig beskrivelse af dens gavnlige virkninger:

Saften:

1. Man opløser medikamenter i den (uden nærmere at gå ind på det)
2. Udvortes brug: kølende omslag på maven
3. Mod øjenbetændelse om sommeren (blandes med øjensalver)
4. Standser andre blødninger

Som væske fokuseres altså først og fremmest på dens brug *sammen med* andet, altså ikke ren (hvad der også stemmer med hans bemærkning længere ned om at han ikke vil anbefale at drikke den ren).

Bladene:

som universalt lindringsmiddel ved enhver hævelse, smerte og betændelser

Endelig nævner han den (med Anaxilaos som kilde) som en slags creme, der bevarer kvindernes faste bryster og hæmmer mændenes kønsdrift. Der er ingen beskrivelse af, hvordan cremen laves, eller hvilke andre ingredienser den har.

Plinius nævner mange andre steder, hvorledes skarntyde kan have en lindrende virkning på andre sygdomme og skavanker, men det er først og fremmest til udvortes brug og meget ofte som creme.

Skarntyde og Sokrates i romersk litteratur

I den romerske litteratur synes der faktisk kun at være tre steder, hvor skarntyden direkte forbindes med Sokrates' død, og heraf kun ét, der nævner Sokrates ved navn. Seneca Minor (*Epist.Mor.* 13.14) skriver: 'Skarntyde gjorde Sokrates til en stor mand (*cicuta magnum Socratem fecit*)'. Og Juvenal skriver (*Sat.VII.206*): '... og Athen turde ikke andet end at give denne mand (uden navns nævnelse) kold skarntydesaft (*gelidas cicutas*)' og i satire XIII.13.186 siger Juvenal: '... den gamle mand, som dvælede ved det skønne Hymettos, ville aldrig have givet sin anklager noget af den skarntyde, som han skulle drikke i sine grusomme lænker.'

Men bortset fra disse tre steder finder man ikke – så vidt det kan ses – noget sted hos de romerske forfattere, hvor der sker en sammenkædning af Sokrates og skarntyde – hvad der ellers ville have været oplagt.²⁸

Konklusion

Så vidt vi kan se, kan man drage følgende konklusioner af dette virvar af oplysninger:

1. Der er ingen grund til at betvivle Platons beskrivelse af Sokrates' død i *Phaidon* med hensyn omstændighederne ved indtagelsen og forløbet af forgiftningen. Blot ved vi ikke, hvad den bestod af. Hvis den indeholdt skarntyde, har der også været andre stoffer i, og Platon bruger altid *φάρμακον*, hvis dobbeltbetydning han udnytter.

---

28. Overalt i den romerske litteratur, hvor skarntyde (*cicuta*) ellers står nævnt, er det:

1. som en ukrudtsplante, som skal luges væk (fx Cato *De re rustica* 37.2).
2. som gift men uden at nævne Sokrates-processen (tre eneste undtagelser er ovenfornævnte citater fra Seneca og Juvenal).
3. som medicin (Plinius nævner først og fremmest den udvortes brug som en form for salve).
4. som en form for euforiserende stof (Horats nævner i 2. bog af sine Breve (*Epistulae* II.2.52-54) at der skal megen store doser skarntyde til for at få ham til at komme ud af sin magelighed og skrive digte. Han bruger ordet udrense sig/udrense blodet (*expurgare*). Det er ikke til at se om han mener det alvorligt eller som en joke. Og er det så i pulverform (jf. ovenfor)?

2. Attisk lovgivning vedrørende henrettelser ved gift kendes ikke og har muligvis aldrig eksisteret. Eksemplerne på statslige henrettelser med gift stammer alle fra tiden omkring 400 og synes ikke at være belagt senere. I det 5. og 4. århundredes litteratur omtales dødsfald med skarntyde som enten henrettelser – og i så fald kun i forbindelse med de 30 tyranner – eller som selvmord: Aristophanes, Platon (i *Lysis?*), Theophrast og Menander.
3. Theophrasts beskrivelse af giftens sammensætning og anvendelse kunne godt svare til beskrivelsen i *Phaidon*. Theophrast taler om en ældre, mindre sikker fremstilling og en moderne, der tilsyneladende opererer med et pulver, der indtages udrørt i vand. Ifølge dens ophavsmand har den ingen modgift. Andre nævner dog vin og bevægelse som mulig modgift – formodentlig ud fra den antagelse, at giftens 'køling' af legemet kan modvirkes ved en tilsvarende 'opvarmning'.
4. Der fremstilles tilsyneladende gift både af plantens rod og af dens frø.
5. Der er en ejendommelig tradition knyttet til øen Keos og frivillige selvmord blandt 60+-befolkningen. Traditionen kan (i hvert fald for *brugen* af skarntyde) spores tilbage til Menander.
6. Der er tre eksempler på, at (selv)mordet forbindes med et symposion: Sokrates' bemærkning om drikofferet, Theramenes' skål for Kritias og de gamle på Keos, der klæder sig fint på med krans på hovedet ved den kollektive selvmordsmiddag. Det kan selvfølgelig være et tilfælde, og historien kunne principielt være blevet påvirket af Platons skildring i *Phaidon*, men vi finder det mere sandsynligt, at Platon spiller på læserens forforståelse, sådan at Sokrates' død ses som en forløsning og derved på en måde som en fest, hvilket slutbemærkningen om takofferet til lægeguden også tyder på. Kriton forstår tydeligvis Sokrates' bøn om at købe en hane og spørger, om der er andet, han ønsker. Det er der ikke.

I begge versioner af forsvarstalen taler Sokrates i øvrigt om, at han ikke har mere at vente sig af livet end besværligheder. Denne læsning, som selvfølgelig ikke kan bevises, sætter unægtelig dødsscenen, der følger efter beviserne om sjælens udødelighed, i et særligt lys.

7. Endelig viser undersøgelsen, at skarntyde et et udbredt lægemiddel i den antikke medicin, og at referencerne til Sokrates' død ikke er særlig almindelige. Den græske plakat er altså et barn af nutidens opfattelse af retssagen.